

ΑΚΡΟΔΕΞΙΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΤΗΣ ΒΙΑΣ ΣΤΟΝ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ.

1. Σκέψεις γύρω από την μέθοδο προσέγγισης

Η περιοδολόγηση του ιστορικού που θέτει την αρχή του αιώνα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο αντλεί την νομιμοποίησή της από την διαφοροποίηση του ιστορικού χρόνου από τον φυσικό. Η περιοδολόγηση αυτή σχετίζεται με τους παρακάτω λόγους. Η παγκόσμια σύρραξη αποτέλεσε το απώγειο αλλά και την αρχή του τέλους του ιμπεριαλισμού ως συστήματος εξουσίας στην Ευρώπη· αποτέλεσε επίσης την γενετική στιγμή των τριών μεγάλων ιδεολογιών του κομμουνισμού, του φασισμού και του ναζισμού. Ο πόλεμος αυτός τέλος έχει μελετηθεί πρόσφατα εντός ενός πλαισίου διεθνικής (transnational) προσέγγισης με άξονα ανάλυσης τις κοινές εμπειρίες του πολέμου, όπως η συντροφικότητα στο μέτωπο και η συμβολική συγγένεια (fictive kinship),¹ οι στάσεις στο στράτευμα,² η βία σε βάρος των αμάχων, η ιεροποίηση του θανάτου. Παρά τις διαφορές σε επίπεδο υψηλής πολιτικής, διακρατικών σχέσεων, πολιτικής κουλτούρας ή άλλες, οι άνθρωποι βίωσαν με παράμοιους τρόπους τη φρίκη του πολέμου.

Η υπόθεση του George Mosse για την βιαιοποίηση (brutalization) νοούμενη ως ρήξη των κωδίκων συμπεριφοράς εντός της κοινωνίας— ενισχύοντας την ερμηνεία του πολέμου των χαρακωμάτων ως εργαστηρίου απανθρωποποίησης των ατόμων— συνάντησε τις επιφυλάξεις του Jay Winter. Σύμφωνα με τον αμερικανό ιστορικό, εκατομμύρια ανθρώπων επέστρεψαν από τον πόλεμο χωρίς να εκδηλώσουν το ελάχιστο ίχνος αγριότητας και η μεγαλύτερη οργάνωση βετεράνων στη Γαλλία ήταν φιλειρηνική. Η υπόθεση στηρίχθηκε, σύμφωνα με τον Winter, στο μονομερές ενδιαφέρον που επέδειξε η ιστοριογραφία προς οργανώσεις, όπως η εκείνη των Croix de feu [βετεράνων] και των Camelots du roi. Η βιαιοποίηση ως έννοια μας βοηθάει να συνδέσουμε το 1914 με το 1933 και το 1940, αλλά αυτή η σχέση πρέπει να αποδειχθεί³. Οι εθνικές ιστορίες έχουν ίσως καθοριστικότερο ρόλο στη διαμόρφωση της μεταπολεμικής κοινωνίας της κάθε χώρας και η πολυπλοκότητα των συμπεριφορών και των ανθρώπινων δικτύων συνήθως συγκροτούνται γύρω από τις προτεραιότητες βελτίωσης της μεταπολεμικής τους κατάστασης ή γύρω από την διαχείριση της συλλογικής μνήμης. Η βιαιοποίηση της πολιτικής και κοινωνικής ζωής σε χώρες όπως η Γερμανία και η Ιταλία, μέσω της συνέχισης του πολέμου στις πόλεις, έχει συνδεθεί στην ακαδημαϊκή ιστοριογραφία –και δικαίως– με τον πόλεμο ως γενετική συνθήκη.

---

¹ Για την έννοια βλ. Jay Winter, “Families”, *Cambridge History of the First World War*, τόμ. III Civil Society, Cambridge Univ. Press 2014, σ.46-67, ειδ.62.

² Σχετικά με τις στάσεις στην Ελλάδα, τα γεγονότα της Λαμίας και της Θήβας το 1918 βλ. Γεώργιος Β. Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1917-1918*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2000, σ.212-213.

³ Jay Winter, “Years of Plenty, Years of Want: France and the Legacy of the Great War”, *The European Legacy* 20:8 (2015), 867-9.

Η ελληνική περίπτωση και οι βιαιότητες που κυριάρχησαν στην πολιτική ζωή σχετίζονται με την δεξαμενή των εμπειριών που γέννησε στο πεδίο αυτό ο πόλεμος. Την αγριότητα του πολέμου ωστόσο την γνώρισαν οι Έλληνες στο εσωτερικό μέτωπο κατά την περίοδο του πρώτου διχασμού, όταν εμφανίστηκε η πολιτική βία είτε με τη μορφή της δίωξης των πολιτικών αντιπάλων είτε ως άσκηση διαπροσωπικής βίας είτε τέλος στη σχέση της με την άσκηση αδιαλλαξίας στην πολιτική από κόμματα και άτομα. Ο επιστρατισμός και ο μεταξισμός αποτελούν δύο παραδείγματα τα οποία θα επικαλεστώ για να ισχυριστώ ότι ο ιδιοτυπικός χαρακτήρας κινήματων και καθεστώτων που τοποθετούνται στο ακροδεξιό φάσμα και πέραν, δεν σημαίνει κατ'ανάγκην εξαίρεση. Ο ιβηρικός φασισμός αποτελεί μια εκδοχή του φασισμού ως έννοιας γένους·ο πραγματικός φασισμός δεν εκπροσωπήθηκε όμως ούτε από τον Σαλαζάρ ούτε από τον Φράνκο αλλά από τους Κουανοχίτωνες και την Φάλαγγα αντίστοιχα. Και για την περίπτωση του επιστρατισμού έχω υποστηρίξει ότι ο μαζικός και πληβειακός χαρακτήρας του κινήματος και τα μέσα πολιτικής πάλης που υιοθέτησε, όπως οι ένοπλοι σχηματισμοί μάχης και η μεταφορά της βίας του πολέμου στις πόλεις, ο στρατιώτης ως ενσάρκωση του ηρωϊσμού και της αφοσίωσης στην πατρίδα, η λατρεία του αρχηγού –που συμβαίνει ωστόσο να είναι ο μονάρχης – η κυριαρχία της βίας στην πολιτική ζωή και η απαξία στην ανθρώπινη ζωή –την δική μας όταν πρόκειται για θυσία και του Άλλου όταν πρόκειται για τον εχθρό– δίνουν μια πρόγευση αλλά όχι την γεύση του φασισμού. Τα στοιχεία αυτά δουλεύτηκαν σε ένα εργαστήριο φασισμού που δεν παρήγε όμως φασισμό, αλλά ένα αντεπαναστικό κίνημα θεμελιωμένο στην ιδέα της προληπτικής βενιζελικής επανάστασης. Η στενή σχέση των Επιστράτων με τον λαϊκό αντιβενιζελισμό, ο οποίος νομιμοποιούσε τον ρόλο τους στην αυθομολογούμενη λαϊκή τους προέλευση και την σύνδεσμά τους με τον Βασιλιά και τους θεσμούς του κράτους των Αθηνών, καθιστά προβληματικό τον ισχυρισμό περί αυτονομίας του κινήματος· αυτονομίας σε σχέση με τις κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις αλλά και με τον αρχηγό όταν ήταν παρών ή μετά την αναγκαστική αποχώρησή του.

Σε ένα δεύτερο χρόνο, η διαίρεση των αστικών πολιτικών δυνάμεων στο μεσοπόλεμο έθεσε τα όρια των πολιτικών συγκρούσεων εντός των οποίων ανέπτυξαν την δράση τους τα ιστορικά υποκείμενα. Η ιστορική αυτή συνθήκη θέτει και το πλαίσιο της ιστοριογραφικής διερεύνησης. Η ελληνική άκρα δεξιά, όπως την ονομάζουμε με όρους ανάλυσης, συνιστά έναν τρίτο δρόμο που υπερβαίνει την βασική πολιτική διχοτομία βενιζελισμού-αντιβενιζελισμού αλλά και συγχρόνως αποτελεί σε ορισμένες περιπτώσεις μέρος της. Ο κίνδυνος, τον οποίο μας επισημαίνει ο Winter παραπάνω, είναι να αποδώσουμε σε ένα φαινόμενο, σε μία ιδεολογία, σε μία κοινωνική διαδικασία ένα μαζικότερο ή καθολικότερο χαρακτήρα απ'αυτόν που πράγματι είχε. Το κριτήριο της ταξινόμησης των ακροδεξιών οργανώσεων του μεσοπολέμου διαμορφώνεται με γνώμονα την ιστορικότητα του φαινομένου της άκρας δεξιάς, το πλαίσιο αναφοράς των συγχρόνων αλλά και τα στοιχεία μιας μακράς δομής. Με γνώμονα το τριπλό αυτό σχήμα, ίσως αποφύγουμε τους κινδύνους της κατασκευής μιας αιωρούμενης πάνω από τα πράγματα υπερδομής. Πώς θα μπορούσαμε να διακρίνουμε την άκρα δεξιά ως αυτόνομη παρουσία με κριτήριο την άσκηση βίας και αδιαλλαξίας σε μία περίοδο κατά την οποία αυτή διαμορφώνει μια οιονεί επίσημη πολιτική; Παρά τις διπλές ταυτότητες που

υιοθετούν τα πολιτικά υποκείμενα, φερ'επειν αντιβενιζελικός και εθνικιστής, ρεπουμπλικανός και αντικομμουνιστής, θα ισχυριστούμε ότι η ακροδεξιά στο μεσοπόλεμο επιχειρεί να διαμορφώσει την δική της ιδεολογία όταν προτάσσει ιδέες αντικομματισμού και εθνικισμού στα χρόνια του μεσοπολέμου. Παράλληλα όμως αντλεί πρότυπα συμπεριφορών από τους ακραίους των αντιμαχόμενων παρατάξεων.

2. Ο Εθνικός διχασμός ως κυρίαρχη διαίρεση και οι επάλληλοι κύκλοι.

Ο ελληνικός μεσοπόλεμος, ο οποίος ξεκινά με την λήξη του μικρασιατικού πολέμου, αποτελεί καθοριστική στιγμή για τον τρόπο με τον οποίο οι Έλληνες αναθεώρησαν τις αντιλήψεις τους για τη γεωπολιτική θέση της χώρας. Δεν αναθεώρησαν ωστόσο τις βαθιές διχαστικές αντιλήψεις της μίας έναντι της άλλης παράταξη, οι οποίες καθιέρωσαν άλλωστε την διαιρετική τομή βενιζελισμού-αντιβενιζελισμού ως κυρίαρχη έως την δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου. Ο εθνικός διχασμός ορίζει τη βασική διαιρετική τομή στον μεσοπόλεμο και καθιστά την χρήση του *φασισμού* προβληματική για τις αντιμαχόμενες πολιτικές ιδεολογίες και τις πρακτικές βίας. Ο φασισμός συνιστά μια ολιστική, περιεκτική ιδεολογία στην οποία το εθνικό συμφέρον νοείται ως ένα και μοναδικό και εκφραστής του θεωρείται το κόμμα που ταυτίζεται με το κράτος. Παρά την βιαιότητα της αντιπαλότητας, η μία παράταξη δεν θεωρεί την άλλη ως αποβλητέα από την εθνική κοινότητα. Η επιτήρηση των φρονημάτων στα χρόνια του πολέμου και στον μεσοπόλεμο γίνεται με άξονα τη δίωξη των «επιζήμιων» πολιτικών ιδεολογιών, της βασιλοφροσύνης, της γερμανοφιλίας, του ρεπουμπλικανισμού και του κομμουνισμού, ανάλογα με το ποιος ήταν ο πολιτικός κυρίαρχος.

Παράλληλα, μέσα στο εργαστήρι του συντηρητισμού συγκροτείται ένας ακραίος λόγος γύρω από τις ιδέες του φθοροποιού κομματικού συστήματος και του εθνικισμού που σε ορισμένες περιπτώσεις παράγει ακροδεξιό λόγο. Πλάι στη θεματική της μη αγαθότητας των επαναστάσεων και της κομμουνιστικής προπαγάνδας σε βάρος της θρησκείας και της οικογένειας⁴, εμφανίζεται η ιδέα της διάστασης του κομμουνισμού προς το έθνος. Η πρώην βενιζελική *Εστία* που στη δεκαετία του 1930 ανεξαρτητοποιήθηκε και ριζοσπαστικοποιήθηκε ιδεολογικά, υποστηρίζει την διάσταση των κομματικών και των εθνικών συμφερόντων εντός του πλαισίου του κοινοβουλευτισμού της εποχής εκείνης. Εκφράζοντας τον θαυμασμό της προς τα «ζωντανά κράτη της Ευρώπης» (Γερμανία και Ιταλία), συνηγορούσε υπέρ ενός νέου Γουδί σύμφωνα με το πνεύμα της κρατικής αναστήλωσης⁵. Η εγκληματική ιδέα και το ανήθικο δόγμα της πάλης των τάξεων είναι εκείνο που διασπά τις εθνικές δυνάμεις και οδηγεί σε εμφύλιο σπαραγμό⁶.

---

⁴ Σκρίπ, 26-5-1930.

⁵ *Εστία*, 13-1-1934, 2-4-1934 και 19-4-1934.

⁶ *Εστία*, 28-5-1934.

Πολύ νωρίτερα ορισμένα ακραία αντιβενιζελικά έντυπα εξίσωσαν την αβασίλευτη δημοκρατία και τον βενιζελισμό με τον μπολσεβικισμό⁷. Η κήρυξη του κομμουνισμού εκτός νόμου θα ενέπνεε τα μέσα για την επιβολή των νόμων του κράτους, πρότεινε η *Καθημερινή*, ημιεπίσημο όργανο των Λαϊκών, σε μία περίοδο όξυνσης των εσωτερικών αντιπαραθέσεων⁸. Είναι η συγκυρία κατά την οποία η *Εστία* εισάγει τις έννοιες των «αληθινών Ελλήνων, των αρίστων και μη πλανημένων από τα κομματικά συνθήματα, των Ελλήνων που έχουν ως υπέρτατες αξίες την Ελλάδα, την ηθική και την ευπρέπεια». Ανοίγει έτσι ένα καινούργιο σημασιολογικό πεδίο που δημιουργεί ταυτίσεις, στερείται όμως της δυναμικής που θα απαιτούσε η συγκρότηση ταυτοτήτων⁹. Η δυναμική αυτή θα δώσει καρπούς αργότερα και θα συγκροτήσει τις ταυτότητες του εθνικόφρονα και του εθνικιστή στη δεκαετία του 1940 περικλείοντας σ'αυτές, τις νέες εμπειρίες της επόμενης δεκαετίας.

Η ιδεολογική ριζοσπαστικοποίηση της *Εστίας* αποτελεί ατυπική περίπτωση υπέρβασης του διχασμού και άρθρωσης φιλοναζιστικού λόγου. Στις συνθήκες όξυνσης της αντιπαραθέσης, στα μέσα της δεκαετίας του 1930, η *Εστία* προσανατολίστηκε προς την άποψη Κονδύλη για τη χρωκοπία των κυβερνώντων κομμάτων και την ανάγκη δυναμικής παρέμβασης. Εκφράζοντας τις επιφυλάξεις της απέναντι στις συντηρητικές εφημερίδες της αντιβενιζελικής παράταξης την *Καθημερινή* και την *Πρωΐα*, με τις οποίες είχε αναπτύξει διάλογο τα τελευταία χρόνια υπέρ της υπέρβασης του διχασμού, η *Εστία* υιοθέτησε την πρόταση περί κοινοβουλευτικής ανατροπής. Η «Κίνησις Εθνικής Αφυπνίσεως» που συγκροτήθηκε γύρω από την εφημερίδα, θεωρούσε εξαντλημένη την κοινοβουλευτική κατάσταση που είχε προκύψει από τη γενιά του 1909. Η αντιβενιζελική εφημερίδα η *Ελληνική* εκθειάζε την οργάνωση «Τάγματα Εφόδου» υπό τον Τάκη Χαιρόπουλο που είχε ως στόχο την οργάνωση της άμυνας εναντίον κάθε ανατρεπτικού ή κομμουνιστικού στοιχείου. Ένα σημαντικό μέρος του αντιβενιζελικού τύπου ριζοσπαστικοποιήθηκε τότε με στόχο τη δημοκρατία και δευτερευόντως τον κομμουνισμό. Η εφημερίδα ο *Τύπος* εκδόθηκε το Δεκέμβριο του 1934 από τον Ν.Κρανωτάκη προετοιμάζοντας το κλίμα για την αποδοχή της παλινόρθωσης. Η μεταξική βασιλόφρων *Εφημερίς των Ελλήνων* που κυκλοφόρησε το Μάιο του 1935, προετοίμαζε επίσης την παλινόρθωση δίχως να μιμείται το αγοραίο ύφος των

---

⁷ *Δράσις*, 24-11-1923 (εφημερίδα βραχύβια του Κων.Γιολδάση ιδρυτή της αντιβενιζελικής εφημερίδας *Αστραπή* η οποία κυκλοφόρησε στην Αθήνα την περίοδο 1901-1923). βλ. επίσης *Αναμόρφωσις*, 2-1-1926 και *Εθνική Ώρα* και *Σκρίπ*. Ορισμένα φύλλα της εφημ.*Δράσις* της Θεσσαλονίκης εκδόθηκαν το 1934 από την ΕΕΕ, και στην Αθήνα κυκλοφόρησαν οι εφημ.*Εθνική Κραυγή* και *Έφοδος*, εβδομαδιαίο όργανο της Εθνικής Νεολαίας της ΕΕΕ.

⁸ *Η Καθημερινή*, 4-6-1934.

⁹ Αναλυτικότερα βλ. Δέσποινα Ι. Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, Σαββάλας, Αθήνα 2016, σ.173-5.

εφημερίδων του Κρανωτάκη. Εμφανίστηκε να αντλεί πρότυπα από την οργάνωση των γάλλων βασιλοφρόνων Action Française¹⁰.

Η έλξη που άσκησε ο φασισμός σε ένα τμήμα της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης είναι κάτι που έχει επισημανθεί ήδη στη σχετική βιβλιογραφία. Σχετικά με την ελληνική περίπτωση οφείλουμε να τονίσουμε ότι στο πεδίο της δημοσιοποιημένης γνώμης ο πολιτικός αντικομμουνισμός –πέρα από την ανάγνωσή του ως το άνθος του κακού στον πολιτισμό και τα ήθη–αρθρώνεται στην σύζευξή του με τον βενιζελισμό, ιδιαίτερα με αφορμή το σύμφωνο Σοφούλη-Σκλάβαινα¹¹. Εντούτοις ο αντικομμουνισμός λειτουργεί ως μία επαναλαμβανόμενη δομή, ως συγχρονία όχι με ιδιαίτερες πυκνώσεις στον καθημερινό τύπο. Η *Εθνική Φωνή*, όργανο του Εθνικού Δημοκρατικού Κόμματος του Γ.Κονδύλη επικαλείτο τις συντηρητικές αξίες για να τις αντιπαραβάλει προς τον «έξαλλον κομμουνισμό»¹². Ο αντικομμουνισμός ως κεντρική έννοια εντοπίζεται σε κείμενα, όπως το Καταστατικόν της Πανελληνίου Ενώσεως Κοινωνικής Αμύνης (1928) [βρίσκεται στο ΕΛΙΑ] ή οι εκθέσεις της Γενικής Ασφαλείας του Κράτους περί του έργου της υπηρεσίας από τον Ιανουάριο, όταν συνεστήθη από το καθεστώς Παγκάλου, έως τον Ιούλιο 1926. Το καθεστώς απευθυνόταν προς όλα τα «υγιά και πατριωτικά στοιχεία του Έθνους», όπως κάνουν συνήθως οι δικτατορίες. Το ενδιαφέρον βρίσκεται στην σύζευξη του αντικομμουνισμού με τον εθνικισμό, και την προβολή του επιχειρήματος ότι στην Ελλάδα ο κομμουνισμός εμπεριείχε την απειλή κατά του έθνους και της εθνικής ακεραιότητας. Δεν αποτελούσε δηλαδή έναν κοινωνικό ή πολιτισμικό κίνδυνο μόνον, αλλά κίνδυνο διαμελισμού της πατρίδας, εφόσον η Βουλγαρία έκανε χρήση αυτού για να κατακτήσει την Μακεδονία και τη Θράκη «δια της μεθόδου της αυτονομήσεώς των»¹³.

3. Σε αναζήτηση κριτηρίων κατηγοριοποίησης του ακροδεξιού νεφελώματος.

Κατ'αυτήν την λογική, και με δεδομένη την ύπαρξη γκρίζων ζωνών που επιβάλλουν οι πολλαπλές ταυτότητες των υποκειμένων, θα χαρακτηρίσουμε ως ακροδεξιές τις ομάδες εκείνες που αυτονομούνται έστω και εν μέρει, σε σχέση με την αναφερθείσα διαιρετική τομή. Οι ριζοσπαστικοποιούμενες συμπεριφορές και τα στοιχεία του πολιτικού λόγου που αρθρώνονται εντός του πλαισίου των

---

¹⁰ Βλ.σχετικά Δέσποινα Ι.Παπαδημητρίου, *Τα χρόνια της κρίσης στον μεσοπόλεμο. Η ελληνική δημόσια συζήτηση*, Ασίνη, Αθήνα 2012, σ.78-83.

¹¹ Βλ. ενδεικτικά *Ελεύθερος Άνθρωπος*, 8-4-1935 και *Ελληνικόν Μέλλον*, 4-4-1936.

¹² *Εθνική Φωνή*, 5 και 8-10-1924.

¹³ Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ.172.

δύο παρατάξεων, συνιστούν την ακραία τάση αυτών¹⁴. Συνεπώς ως ακροδεξιές οργανώσεις θα θεωρήσουμε εκείνες που προτείνουν μια Τρίτη κατάσταση πέραν των δύο παρατάξεων αλλά με ακροδεξιές-εθνικιστικές ή εθνικοσοσιαλιστικές αρχές. Το στοιχείο της βίας ή του τραντισιοναλιστικού συντηρητισμού δεν αποτελεί τυπικό κριτήριο ένταξης σε αυτήν την κατηγορία εφόσον η βία και οι ακροδεξιές συμπεριφορές διαχέονταν στην κοινωνία.

Τί κοινό είχαν οι συγκεκριμένες οργανώσεις; Την απόρριψη του κοινοβουλευτικού συστήματος, την προπαγάνδη αυταρχικών πολιτικών επιλογών, την καταγγελία του διχασμού ως παλαιοκομματισμού, της φαυλότητας του κομματικού συστήματος, της ηθικής παρακμής, την υπεράσπιση των τραντισιοναλιστικών αξιών, του εθνικισμού, του αντιδυτικισμού και του αντικαπιταλισμού. Στις εθνικοσοσιαλιστικές οργανώσεις θα συμπεριλάβουμε την «Σιδηρά Ειρήνη» με αρχηγό τον Νικόλαο Νικλάμπα, την «Φιλική Εταιρεία» του Τηλέμαχου Συνοδινού» και την «Οργάνωσιν Εθνικοφρόνων Σοσιαλιστών» του Ιάκωβου Διαμαντόπουλου. Σ'αυτήν προσχώρησαν η «Εθνικοσοσιαλιστική Παράταξις Εργαζομένων Νέων Ελλάδος», η «Προοδευτική Ένωσις Κοινωνικής Αλληλεγγύης» και η «Φασιστική Νεολαία Ελλάδος»¹⁵. Η «Ένωσις Ελλήνων Φασιστών» επίσης ιδρύθηκε από τον Θεόδωρο Υψηλάντη και προβλήθηκε από το *Εμπρός* αφότου τη διεύθυνση της εφημερίδας ανέλαβε ο Αλέξανδρος Γιάνναρος (Αύγ.1928)¹⁶. Η «Σιδηρά Ειρήνη» επιχείρησε να οργανώσει κίνημα το Σεπτέμβριο του 1934 την ημέρα της ναυτικής γιορτής στο Φάληρο με στόχο να καταλάβει την πρωτεύουσα. Προφυλακίστηκαν ο αρχηγός της Ν.Νικλάμπας, απόστρατος αντισυνταγματάρχης και το υπαρχηγός της Κ.Σαραντάκος, απόστρατος λοχαγός και ο εμπορορράπτης Κ.Κωνσταντίνου¹⁷. Τα αδικήματα στάσεων αμνηστεύθηκαν ωστόσο με τον αναγκαστικό νόμο της 5^{ης} Δεκ.1935.

Το «Εθνικοσοσιαλιστικόν Κόμμα» του Γεωργίου Μερκούρη αντίθετα τοποθετείται με μεγαλύτερη σαφήνεια –αλλά και ευδιάκριτο συγκρητισμό– στο χώρο των φασιστικών ιδεών·τοποθετείται υπέρ της ίδρυσης του «εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος» –το οποίο είναι συγχρόνως φασιστικό, φιλειρηνικό και δημοκρατικό– του επαγγελματικού κοινοβουλίου, της ιδέας της επανάστασης αλλά και της κρατικής ιεραρχίας και κοινωνικής πειθαρχίας. Εμπερικλείει στο λόγο του μια φουτουριστική νότα, προσανατολισμό στο

---

¹⁴ Πβ. Την διάκριση μεταξύ *extrême droite* και *droite extrême* ή *ultra-droite* στην περίπτωση της γαλλικής ακροδεξιάς από τον Pierre Milza, «L'ultra-droite des années trente», στο Michel Winock (επιμ.), *Histoire de l'extrême droite en France*, Seuil, Παρίσι 1993, σ.157.

¹⁵ Βλ. σχετικά *Εθνικοσοσιαλιστής*, 1-6-1934, σ.2, όργανο της Οργανώσεως Εθνικοφρόνων Σοσιαλιστών.

¹⁶ Παπαδημητρίου, ό.π., σ.87, Αθανάσιος Γκανούλης, *Ακροδεξιές οργανώσεις και παρακράτος στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1949-1967*, μεταπτυχιακή διατριβή (επόπτης καθ.Στράτος Δορδανάς, ΠΑΜΑΚ, Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών σπουδών), Θεσσ/νίκη 2016, σ.15.

¹⁷ *Η Καθημερινή*, 8-9-1934.

μέλλον και πρόθεση διαγραφής του παρελθόντος¹⁸. Χρηματοδοτήθηκε από το Partito Nazionale Fascista ενώ η ανεκτική του στάση απέναντι στους Εβραίους προκάλεσε την κριτική των Λεγεωνάριων της Ρουμανίας¹⁹. Η πλέον γνωστή οργάνωση –όχι μόνον στην Ελλάδα αλλά και στους κύκλους του NSDAP στη Γερμανία του Χίτλερ²⁰–υπήρξε η «Εθνική Ένωση η Ελλάς», εθνικιστική και αναθεωρητική ως προς τις συνθήκες, όπως και η «Σιδηρά Ειρήνη», ως προς την εξωτερική πολιτική και τον χαρακτήρα της Ελλάδας ως χώρας status quo. Η ΕΕΕ διαμορφώνει στοιχεία στην οργάνωση και τον πολιτικό της λόγο που συνιστούν την συγχρονική δομή μιας ακροδεξιής ιδεολογίας, εκείνη δηλαδή που αποτελείται από έννοιες και ιδέες μιας επαναλαμβανόμενης δομής, μιας συγχρονίας. Θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε τα στοιχεία αυτά στις παρακάτω προτάσεις: η προβαλλόμενη υπέρβαση της κομματικής πολιτικής με την καταγγελία του *παλαιοκομματισμού* στο όνομα κυρίως του *βενιζελοτσαλδαρισμού*, η ιδέα της άμυνας του έθνους και της ηθικής, και η ομογενοποίηση εθνικισμού και αντικομμουνισμού με την ένταξη του κομμουνισμού στις *ξένες προπαγάνδες*. Η συγκεκριμένη δομή διαμορφώνεται εντός του σημασιολογικού πεδίου που καθορίζουν οι έννοιες του φθαρμένου κομματικού-πολιτικού συστήματος, σε σχέση με την διεκδίκηση κοινωνικών και εθνικιστικών αιτημάτων. Η κεντρική αυτοπροσδιοριστική κατηγορία των Τριεψιλιτών είναι εκείνη του *Εθνικοκοινωνικού κινήματος* με αίτημα την εθνική και κοινωνική εξυγίανση και τη συγκρότηση ενός *κοινού εθνικού μετώπου*. Ο εθνικισμός που αρθρώνεται είναι αλυτρωτικός ενώ ο αντισημιτισμός της οργάνωσης είναι ένας λαϊκός-κοινωνικός αντι-εβραϊσμός που εμπνέεται από το μύθο της παγκόσμιας εβραϊκής συνωμοσίας. Σε προκήρυξη προς τους εμπόρους συνταχθείσα από το παράρτημα των Αθηνών διαβάζουμε:

«ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ που ύπουλα και κρυφά παρασκεύασαν σ'όλα τα κράτη,σ'όλη την ανθρωπότητα τις μεγαλύτερες καταστροφές. ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ που κατέστρεψαν την Ρωσσίαν και την διοικούν σήμερα παρασκευάζοντες την κακουργία του παγκοσμίου εμφυλίου σπαραγμού[...] που θέλησαν να καταστρέψουν-χωρίς επιτυχίαν- την αναγενομένην Γερμανίαν [...]ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ που πρωτοστάτησαν στην καταστροφή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας [...] που δεν ήθελαν ούτε θέλουν τους Έλληνας στην Θεσσαλονίκη [...] Σαν μανιτάρια δύο-τρία χρόνια τώρα με την ενίσχυσι και των Κομματικών Κυβερνήσεων των και της 9000 ψήφους των της Θεσσαλονίκης άγουν και

---

¹⁸ *Εθνική Σημαία*, 19 και 21-12-1934.

¹⁹ Γκανούλης, *ό.π.*, σ.18-9.

²⁰ Βλ. Σχετικά Μάριος Ορφανός, *Η Εθνική Ένωση Ελλάς και το Πογκρόμ του Κάμπελ μέσα από τον Τύπο*, μεταπτυχιακή διατριβή (επιβλέπουσα καθ. Δ.Παπαδημητρίου), Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο 2013. Για τη Σιδηρά Ειρήνη, τα 3Ε και το κόμμα του Μερκούρη βλ.Serge Berstein, Pierre Milza, *Dictionnaire des fascismes et du nazisme*, André Versailles, Παρίσι 2010, σ.346-7.

τους φέρουν, κατόρθωσαν και γέμισαν ΕΒΡΑΙΚΑ καταστήματα, έγιναν κύριοι της οικονομικής μας ζωής και μας εκμεταλλεύονται»²¹.

Τέλος συμβουλεύει τους Έλληνες να μη συναλλάσσονται με Εβραίους γιατί από την εποχή που λιθοβόλησαν τον Θεάνθρωπο κύρια έργο τους είναι η ύλη και το συμφέρον. Η ΕΕΕ ήταν αντισημιτική οργάνωση όπως και το «Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα Μακεδονίας.-Θράκης» του Γεωργίου Σπυρίδη στη Δράμα. Ήταν γνωστή για την τρομοκρατική της δράση με αποκορύφωμα τον εμπρησμό του συνοικισμού των Ισραηλιτών Κάμπελ στη Θεσσαλονίκη στις 29 Ιουνίου 1931. Η ΕΕΕ αρνήθηκε την ύπαρξη αντισημιτικού πνεύματος στην οργάνωση. Η συμπαθούσα (έως τις αρχές του 1934) Μακεδονία συνιστούσε στις εθνικές οργανώσεις να ταχθούν στο πλευρό των αρχών ματαιώνοντας τα σχέδια των κομμουνιστών για κοινωνική ανατροπή²². Η ΕΕΕ αιτιολόγησε την συμπεριφορά των εθνικιστών κατά τα επεισόδια ως αποτέλεσμα της αγωνίας τους για την προάσπιση της πατρίδας, της θρησκείας και της οικογένειας. Η ΕΕΕ διαλύθηκε ως σωματείο και ιδρύθηκε η πολιτική και κοινωνική οργάνωση (Ιαν.1933). Υποστήριζε ότι ο αρχηγός της Πέτρος Γρηγοράκος την συνέστησε εντός των ορίων της νομιμοφροσύνης με στόχο την δημιουργία «νέας καταστάσεως» πέραν των κομμάτων που καλλιεργούσαν σκόπιμα τον Εθνικό διχασμό. Τα αίτια των προστριβών μεταξύ εθνικιστών και Ισραηλιτών, υπογράμμισε, εντοπίζονταν στη σχέση των τελευταίων με το Κομμουνιστικό Κόμμα.

Στο λήμμα «αντισημιτισμός» (τχ.2) του Λεξικού της αθηναϊκής εφημερίδας *Ανεξάρτητος*, των Ανδ.και Δημ.Πουρνάρα, σημειώνεται ότι τα τελευταία χρόνια είχε παρατηρηθεί προσπάθεια αναγωγής του αντισημιτισμού στο κοινωνικό επίπεδο, των Εβραίων χαρακτηριζόμενων ως φορέων σοσιαλιστικών ιδεών. Ο Στράτος Δορδανάς υποστηρίζει ότι η αντισημιτική ρητορεία των εθνικιστικών κύκλων που στόχευε κυρίως την συμπαγή εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης συναρτωνόταν με τον αντικομμουνιστικό λόγο

---

²¹ ΕΛΙΑ, Αρχείο Δημ.Σφαέλλου, φάκ.2-3:2.1 Οργανωτικά. Ο Δημήτριος Σφαέλλος ίδρυσε το παράρτημα της ΕΕΕ στην Αθήνα (1933-36) και διετέλεσε πρόεδρος του Εθνικού Παμφοιτητικού Συλλόγου (1929-1931). Η διάσπαση της οργάνωσης το χειμώνα του 1933 προέκυψε μέσα από την διάλυσή της και την μετατροπή της σε κόμμα (Γ.Κοσμίδης) και την επανίδρυση ένα μήνα αργότερα της ΕΕΕ (Δ.Χαριτόπουλος).

Για το καταστατικό της οργάνωσης και τα μέλη της, την εμφάνισή τους και την τρομοκρατική τους δράση βλ.Χριστιάνα Πιστόλα, *Η Οργάνωση Έθνική Ένωσις Ελλάς*, μεταπτυχιακή διατριβή (επόπτης καθ.Γ.Μαργαρίτης), Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, ΑΠΘ 2014.

²² *Η Μακεδονία*, 1-7-1931.

που εκφερόταν από μια σειρά σωματειακών οργανώσεων και ενώσεων²³. Ας σημειωθεί ότι σύμφωνα με άλλη εφημερίδα, της Αθήνας, οι Ισραηλίτες της Θεσσαλονίκης υποκινούνταν από τους Βουλγάρους προκειμένου να ενισχύσουν αυτονομιστική κίνηση²⁴. Στο ίδιο κλίμα με τη *Μακεδονία*, η *Βραδυνή* περιέγραφε την ΕΕΕ ως αναδυόμενη από τις συνθήκες ανόδου του συντηρητισμού μετά την χαώδη κατάσταση των ετών 1922 έως 1926²⁵. Χαρακτήριζε τους τριεψιλίτες ως εθνικά στοιχεία που πρωτοστάτησαν στον αγώνα εναντίον των Εβραίων²⁶. Εξάλλου, ο Κώστας Ερεσιώτης τόνιζε ότι στη Θεσσαλονίκη αναπτύχθηκε «ένας επικίνδυνος αριστερισμός» στον οποίο αντιτάχθηκε «άνεμος εθνικισμού» κυρίως από τις οργανώσεις που αποτέλεσαν «κοινωνικόν φρουρόν της Μακεδονίας»²⁷. Αναφέρεται εξάλλου ότι στην επίθεση εναντίον του ισραηλιτικού στοιχείου έλαβαν μέρος και μέλη του συλλόγου «Πάυλος Μελάς» που είχε ως πρόεδρο τον Βασίλειο Μάνο, του οποίου ο αδελφός Νικόλαος διετέλεσε δήμαρχος Θεσσ/νίκης. Ήσαν οι «εθνικοί δηλητηριασταί» που αποτελούσαν απειλητικό κίνδυνο για την Βόρειο Ελλάδα και ιδιαίτερα τη Θεσσαλονίκη, η οποία είχε αναλάβει να αποκαταστήσει το μεγαλύτερο μέρος των προσφύγων μετά την μικρασιατική καταστροφή, τόνιζαν οι ίδιοι. Προσέθεταν ότι η πόλη είχε μια «αμαρτωλήν κληρονομίαν» από την συγκέντρωση διασυμμαχικών στρατευμάτων κατά τον πόλεμο και την «ιδιότυπον συγκρότησιν του πληθυσμού αυτής, περιλαμβάνοντας σοβαρόν ποσοστόν αλλοθρήσκων και αλλοεθνών στοιχείων επιβουλευομένων και υποβλεπόντων την ελληνικότητα αυτής»²⁸.

Οι σχέσεις των ακροδεξιών οργανώσεων με παράγοντες του των δύο παρατάξεων και κυρίως του αντιβενιζελισμού ήταν υπαρκτές. Η ΕΕΕ διατηρούσε καλές σχέσεις με τον Γενικό Διοικητή Μακεδονίας Στυλιανό Γονατά και τον υπουργό Προνοίας Λεωνίδα Ιασωνίδη, ενώ σύμφωνα με τον *Ριζοσπάστη*, οι υπουργοί της κυβέρνησης Τσαλδάρη Ιωάννης Ράλλης και Βασίλης Σαγιάς τους ενίσχυσαν. Η κάθοδος των τριεψιλιτών και των Αλκίμων στην Αθήνα χρηματοδοτήθηκε, σύμφωνα πάλι με την ίδια εφημερίδα, από τον δήμο Θεσσ/νίκης ενώ το υπουργείο Μακεδονίας τους διευκόλυνε την μετάβασή τους στην πρωτεύουσα, ενώ ο Υπουργός των Στρατιωτικών Γ.Κονδύλης εξέφρασε την

---

²³ Στράτος Δορδανάς, «Παρακρατικές οργανώσεις και Ακροδεξιά. Από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο στην Ελλάδα της κρίσης», *Αρχειοτάξιο*, Νοέμβριος 2014, τίτλος αφιερ. Η Ακροδεξιά στο φως της ιστορίας, σ.31-45. Για την εγκύκλιο που εξέδωσε η Μητρόπολη Θεσσαλονίκης για τα γεγονότα του Κάμπελ βλ. Βασίλης Ριτζαλέος, «Η ελληνική ορθόδοξη Εκκλησία της Θεσσαλονίκης και το Ολοκαύτωμα», στο Γ.Αντωνίου, Σ.Δ.Δορδανάς, Ν.Ζάικος, Ν.Μαραντζίδης (επιμ.), *Το Ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2011, σ.295-300.

²⁴ *Ελεύθερος Άνθρωπος*, 1-7-1931.

²⁵ *Η Βραδυνή*, 1-7-1931.

²⁶ *Η Βραδυνή*, 9-7-1931.

²⁷ *Η Βραδυνή*, 11-7-1931.

²⁸ ΕΛΙΑ, Αρχείο Σφαέλλου, φάκ.1.Παμφοιτητικός Σύλλογος.

επιθυμία να παρευρεθεί ο ίδιος²⁹. Η οργάνωση προέβη στην ίδρυση δύο φοιτητών φαλαγγών, της μιας στην Αθήνα (ΦΦΑ) και της άλλης στη Θεσσαλονίκη (ΦΦΘ), των οποίων η δράση καθοριζόταν από το Γενικό Συμβούλιο της ΕΕΕ το οποίο διόριζε εξαμελές επιτελείο. Ο διακηρυσσόμενος στόχος υπήρξε η «πάταξις πάσης αντεθνικής ή αναρχικής δράσεως εν τω Πανεπιστημίω, η επιβολή της εθνικιστικής δράσεως εν αυτώ και η διάδοσις των αρχών της ΕΕΕ». Ιδρύθηκε επίσης το Εθνικόν Σώμα Ελλήνων Αλκίμων και το Εθνικόν Σώμα Ελλήνων Πρωτοπόρων³⁰. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η συστράτευση της οργάνωσης στο ρεπουμπλικανικό μέτωπο πριν από το δημοψήφισμα του 1935 και το διάγγελμα του Εθνικού Παμφοιτητικού συλλόγου ότι στην Ελλάδα προσιδιάζει το δημοκρατικό πολίτευμα. Διαβάζουμε στην προκήρυξη του παραρτήματος Αθηνών:

«Ημείς η νέα μεταπολεμική γενιά με τας συγχρόνους αντιλήψεις και το ιδανικόν της Εθνικής Πολιτικοκοινωνικής εξελίξεως ανεπτύχθημεν εντός του πλαισίου του Δημοκρατικού Πολιτεύματος και επιστεύσαμεν ευρόντες αυτό, όχι τόσον εις τους λόγους της εγκαθιδρύσεώς του, που ήσαν βασικώς κομματικοί και ελάχιστοι εθνικοί, αλλ'εις την αξίαν και το περιεχόμενον και τας πολιτικές ελευθερίας του που επέτρεπε ειρηνικήν και βαθμιαίαν κάθε εθνικήν και κοινωνικήν εξέλιξιν»³¹.

Η «Πανελληνιος Οργάνωσις Λαϊκών Αγωνιστών Αγκυλοσταυριτών» είχε σχέση με τον Νίκο Κρανωτάκη εκδότη της φανατικής αντιβενιζελικής εφημερίδας *ο Τύπος* και συμμετείχε στις εκλογές του Ιανουαρίου 1936 με το συνδυασμό της Γενικής Λαϊκής Ριζοσπαστικής Ενώσεως του Γ.Κονδύλη³². Η «Οργάνωσις των Ελλήνων Εθνικιστών» είχε ιδρυθεί από τον Αλέξανδρο Γιάνναρο, γιο του Πέτρου, εκδότη και διευθυντή της αντιβενιζελικής εφημερίδας *Η Εσπερινή*³³. Το «Κόμμα Εθνικής Αναδημιουργίας» (1926) το οποίο άρθρωσε έναν λόγο εναντίον των «παλαιών κομμάτων» που αλληλοεξοντώνονταν, είχε αρχηγό τον Δημ.Σκουρτσή, πρόεδρο του Πανελληνίου Συλλόγου Εφέδρων Αξιωματικών. Ο Σκουρτσής σχετιζόταν με την «Συνταγματική Δράσιν», η οποία είχε οργάνωση παλλαϊκή συγκέντρωση εναντίον της στρατοκρατίας στο Δημοτικό Θέατρο της Αθήνας τον Ιανουάριο του 1927. Το ΚΕΑ στήριξε το Λαϊκό

---

²⁹ *Ριζοσπάστης*, 18, 24-6-1933. Για τους κομμουνιστές η διαμάχη τους με τους «συμμορίτες ή φασίστες της ΕΕΕ» εντάσσονταν στον ευρύτερο κύκλο της σύγκρουσης εργασίας και κεφαλαίου.

³⁰ ΕΛΙΑ, Αρχείο Σφαέλλου, φάκ.2-3: 2.1 οργανωτικά.

³¹ ΕΛΙΑ, Αρχείο Σφαέλλου, φάκ.2-3 (Προκήρυξις του παραρτήματος Αθηνών της 13ης Ιουλίου 1935), και φάκ.1, Παμφοιτητικός Σύλλογος. Γραφείον Τύπου. Διευθύνων Κ.Καραμάνος. Αποκόμματα τύπου.

³² Βλ. Ιάκωβος Χονδροματίδης, *Η μαύρη σκιά στην Ελλάδα : εθνικοσοσιαλιστικές και φασιστικές οργανώσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου και της Κατοχής, 1941-1944*, περ. Στρατιωτική Ιστορία 5/Απρ.2004, σ.26.

³³ Στο ίδιο, σ.26, Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ.100.

Κόμμα για την απόδοση πολιτικών ελευθεριών στο Λαό, όπως ισχυριζόταν³⁴. Τις δύο αυτές οργανώσεις θεωρώ πλησιέστερες προς τον λαϊκό αντιβενιζελισμό που κατήγγειλε τη «βενιζελική στρατοκρατία» τη δεκαετία του 1920 παρά στον ακροδεξιό χώρο.

4. Οι περί φυλής λόγοι

Αν θεωρήσουμε τον αντισημιτισμό ως τη ρατσιστική εκδοχή του σύγχρονου αντιεβραϊσμού, μιας βιολογικής τάξης ιδεολογία που διαφοροποιείται από τον χριστιανικό αντιουδαϊσμό³⁵, η συγκεκριμένη οργάνωση ήταν πρωτίστως εθνικιστική με έντονη αντισημιτική δράση, η οποία έτυχε της στήριξης διαμορφωτών γνώμης στη Θεσσαλονίκη και άλλων εθνικιστικών οργανώσεων³⁶. Δεν ταξινομείται μαζί με το κόμμα του Νορβηγού Κουϊσλινγκ ή του Ρουμάνου Κοντρεάνου³⁷. Με τα δεδομένα της εποχής ωστόσο στην Ευρώπη (το NSDAP δεν έχει ακόμη ανέβει στην εξουσία) και τον χαρακτήρα του σωματείου, μέλη του οποίου μπορούσαν να γίνουν μόνον Χριστιανοί, το κλίμα της καχυποψίας απέναντι στους Ισραηλίτες και η διάθεση αποκλεισμού τους από την οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης είναι εμφανές³⁸. Στη βία που ασκήθηκε σε βάρος τους η φυλετική ή φυλετιστική (racialist) διάσταση είναι παρούσα παρότι δεν σημειώνεται πύκνωση στη χρήση της λέξης «φυλή» στα κείμενα και τις αναφορές που φυλάσσονται στο αρχείο Σφαέλλου. Σε κάθε περίπτωση, η έννοια της φυλής στο μεσοπόλεμο συναρθρώνεται με το έθνος, ως ιδιαίτερος πολιτισμός και ιδέα της αποστολής.

Η έμφαση στην πνευματική διάσταση της φυλής-ράτσας και στο πρωτείο του ψυχολογικού παράγοντα επιβεβαιώνεται από τα ελληνικά πολιτικά κείμενα. Οι Έλληνες παλαιο-συντηρητικοί προσδοκούσαν τον «Υπεράνθρωπο», τον «Απεσταλμένο», «ξανθό Απόλλωνα» που θα καταπολεμούσε το «κακό νόσημα»,

---

³⁴ Βλ. σχετικά *Η Καθημερινή*, 15-11-1926, σ.3.

³⁵ Πιέρ-Αντρέ Ταγκυέφ, *Τί είναι αντισημιτισμός;* (μτφ.Αναστασία Ηλιαδέλη, Ανδρέας Πανταζόπουλος), Βιβλ.της Εστίας, Αθήνα 2011, σ.16 και19.

³⁶ Για την στάση της εφημερίδας *Μακεδονία* βλ. Bernard Pierron, *Juifs et Chrétiens de la Grèce Moderne. Histoire des relations intercommunautaires de 1821 à 1945*. Préface Haïm Vidal Séphiha, L'Harmattan, Παρίσι 1996, σ.178-198. Η δήλωση της *Μακεδονίας* ότι «δικάζετο το εθνικό φρόνημα» κατά την δίκη του Γ.Κοσμίδη, Προέδρου της ΕΕΕ, του Δ.Χαριτόπουλου Γενικού Γραμματέα και του Ν.Φαρδή, αρχισυντάκτη της, είναι ενδεικτική της προσπάθειας συγκάλυψης του αντισημιτισμού της οργάνωσης κάτω από το εθνικιστικό επιχείρημα. Βλ. σχετικά στο ίδιο, σ.195.

³⁷ Για τον αντισημιτισμό αυτών των κομμάτων βλ. Pierre Milza, *Mussolini*, Fayard, Παρίσι 1999, σ.618.

³⁸ Βλ. σχετικά Θεοδόσης Αθ.Τσιρώνης, «Πρόσφυγες σε εθνικιστικές οργανώσεις τη Θεσσ/νίκη του Μεσοπολέμου», στο Ελένη Ιωαννίδου (επιμ.), *Η μεταμόρφωση της Θεσσ/νίκης. Η εγκατάσταση των προσφύγων στην πόλη (1920-1940)*. Πρακτικά ημερίδας, Επίκεντρο, Θεσσ/νίκη 2010, σ.187. Για το τροποποιημένο καταστατικό του Δεκ.1929, στο ίδιο σ.189-191.

το «υλιστικόν Ευαγγέλιον» (εναρκτήριο λόγος του Νεοκλή Καζάζη στο «Εθνικόν Συνέδριον» τον Απρίλιο 1925)³⁹·κατά έναν ανάλογο τρόπο οι Γερμανοί συντηρητικοί αντιλαμβάνονταν τον μπολσεβίκο ως απειλή. Η αντίθεση βρίσκεται εδώ μεταξύ «των αρείων και των σιμητικών λαών» και του ευγενούς πολιτισμού τους στην εξέλιξη του οποίου οφείλεται η πρόοδος της ανθρωπότητας, και «του κοινοκτημονισμού, του ισλαμισμού, του Μπολσεβικισμού». Στον λόγο περί μεταπολεμικής κρίσης και παρακμής που αρθρώνεται στα συγκεκριμένα κείμενα, η φυλή ως πεπρωμένο και δύναμη κατέχει περίοπτη θέση. Ας θυμηθούμε τον Joseph De Maistre όσο κι αν στη σκέψη του υποστηρικτή της Παλινόρθωσης και της αριστοκρατίας η πρόνοια ενοποιεί τα θέματα της θυσίας, της τιμωρίας, της συμβολικής τάξης και της νομιμότητας: κάθε έθνος, όπως κάθε άτομο, έχει αποδεχθεί μια αποστολή την οποία πρέπει να φέρει σε πέρας⁴⁰. Σε μια άλλη εκφορά του φυλετικού λόγου η έμφαση είναι στις αξίες της ηθικής και της οικογένειας, όπως διαπιστώνουμε στο περιοδικό *Φυλετισμός* που κυκλοφορεί το 1922-23. Η οικογένεια, έγραφε ο διευθυντής αυτού Ν.Ρετιτάγκος, είναι το «πανύψηλο όρος» που θα ετίθετο ως φραγμός στον κατήφορο. Οι κίνδυνοι για την κοινωνία ορίζονται μέσω του εκφυλισμού και της ανηθικότητας, προέρχονται από τον νεωτερικό «ψευδοπολιτισμό» και αντιμετωπίζονται με την «ανεξάλειπτον πάντοτε φυλετικήν ιδέαν»⁴¹.

Επί της μεταξικής δικτατορίας, η αντιφιλελεύθερη και αντικομμουνιστική ιδεολογία του καθεστώτος προέτασσε τις άχρονες-διαχρονικές αξίες που θα εγκολπώνονταν από τη νεολαία μέσω της εθνικής αγωγής. Ο διακηρυσσόμενος στόχος υπήρξε η εθνική ενότητα και η εθνική αναγέννηση και μέσα στο πλαίσιο αυτό ενός τέτοιου εθνικισμού η έννοια της φυλής επανεύρισκε τη θέση της.

Η φυσικοποίηση της εθνοτικής διαφοράς και η συνάρθρωση του εθνικισμού με τον φυλετισμό/ρατσισμό υπήρξε εξάλλου μια διαδικασία που είχε λάβει χώρα από το τέλος του 19ου αιώνα και έξω από τον ελλαδικό χώρο. Κι εκεί το έθνος και η φυλή ως πολυσήμαντες έννοιες μοιράζονται ένα τμήμα του νοηματικού κύκλου. Το έθνος ως σχήμα σκέψης αναδύεται –εξίσου με τη φυλή– μέσα από μια διαδικασία ομογενοποίησης του χρόνου, η οποία δημιουργεί την αίσθηση της αιώνιας παρουσίας του. Οι πνευματικές κατακτήσεις της φυλής, οι φυλετικές και εθνικές παραδόσεις, η ίδια ψυχολογία και νοοτροπία, αποτελούν για κάθε λαό αυτό που τον τρέφει, γράφει ο Αχιλλεύς Κύρου στο *Νέον Κράτος* (Σεπτ.1937). Η φυλή, η πνευματική αναγέννηση και ο πολιτισμός είναι βασικές έννοιες πολιτικής οργάνωσης στην περίοδο της μεταξικής δικτατορίας⁴². Οι έννοιες αυτές πολιτικοποιήθηκαν εντός του πλαισίου ανάπτυξης των ελληνικών συντηρητικών τόπων στα χρόνια αυτά. Η *εθνική ψυχή* η οποία δεν είχε δυναμική έκφραση στο περιβάλλον της εθνικής κρίσης/διαίρεσης, υποστασιοποιείται από το 1936 εντός του σημασιολογικού πεδίου που ορίζεται από την φυλή. Αλλά

---

³⁹ Βλ. σχετικά Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ.98.

⁴⁰ Owen Bradley, *A Modern Maistre. The social & political thought of Joseph de Maistre*, Univ.of Nebraska Press, Lincoln and London 1999, σ.166-198.

⁴¹ *Φυλετισμός*, 20-12-1922.

⁴² *Πνευματική Ζωή*, Οκτώβριος 2936.

και στη δεκαετία του 40, η υπεράσπιση της φυλής από το σλαβισμό και τον κομμουνισμό σχετίστηκε με τις έννοιες της μετάνοιας, της αναμόρφωσης και της ανάνηψης, ιατρικής προέλευσης.

Η μελέτη της φυλής μέσα από την ανάγνωση του *volk* αναδεικνύει την αντίληψη μιας κοινότητας που δεν εντάσσεται πουθενά, μιας περιεκτικότερης του λαού οντότητας που σήμαινε την ένωση μιας ομάδας ανθρώπων μέσω μιας υπερβατικής «ουσίας»⁴³. Κουλτούρα και πολιτική είναι αλληλο-συμπληρούμενες έννοιες στον γερμανικό ιμπεριαλισμό, στο παγγερμανισμό και στον μαχόμενο νεο-συντηρητισμό του 20ου αιώνα. Ο αντισημιτισμός πολλών εκπροσώπων της συντηρητικής επανάστασης στη Γερμανία, θεμελιώθηκε καταρχήν σε πολιτισμικές προτάσεις. Το ζήτημα του ρατσισμού είχε γίνει αντικείμενο πολλαπλών προσεγγίσεων στο πλαίσιο της συντηρητικής επανάστασης, στη Γερμανία του μεσοπολέμου. Η νατουραλιστική διάσταση πολλών προσεγγίσεων γύρω από τη σχέση πολιτισμού και βιολογίας δείχνει ότι η έννοια της φυλής δεν είναι ποτέ μια κατηγορία ουδέτερη. Ο Freyer έγραφε ότι πριν γίνει λαός και μετά πατρίδα/ες, η ανθρωπότητα ήταν μια φυσική κι αναλλοίωτη ουσία βασισμένη στο αίμα και στη φυλή. Το αίμα και η πατρίδα μετασχηματίστηκαν σε διανοητικές κατασκευές εντός του πλαισίου της πολιτικής αρχής, του Κράτους, δίχως να απωλέσουν τον χαρακτήρα τους. Στο νεανικό έργο του Moeller van den Bruck η επίδραση της ρατσιστικής ιδεολογίας είναι ισχυρή, όταν επικαλείται τη σύνθεση του αίματος και της γής ως μοναδική πηγή δημιουργίας⁴⁴. Η φυλετική σύνθεση των λαών καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την ιστορική τους εξέλιξη, ενώ ο εκφυλισμός βρίσκεται στην κορυφή της αιτιακής αλυσίδας της παρακμής των αρχαίων πολιτισμών⁴⁵. Τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά του κάθε λαού καθορίζουν συνεπώς τον πολιτισμό του. Ένα πολίτευμα μπορεί να μη λειτουργεί σωστά είτε γιατί εφαρμόζεται άσχημα είτε λόγω φυλετικών αιτιών, όπως κατά καιρούς συνέβη στην Ελλάδα: στην παραπάνω πρόταση θα μπορούσε να συνοψισθεί η θέση του διευθυντή της Παντείου Σχολής Γ.Φραγκούδη όπως την εξέφρασε στο πλαίσιο της δημόσιας συζήτησης που οργανώθηκε στη Σχολή το δεύτερο μισό του Μαΐου 1932 με θέμα «Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία», υπό τη διεύθυνση του καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Σ.Σεφεριάδου. Διευκρίνισε ότι όλα τα πολιτεύματα απέτυχαν κυρίως «λόγω των φυλετικών μας ελαττωμάτων»⁴⁶.

Η φυλή δεν αποτελεί επομένως στην καθαρότητά της βασική πολιτική έννοια στην ελληνική συζήτηση κατά το μεσοπόλεμο. Ας σημειωθεί ότι βασικές θεωρούνται οι έννοιες που συνδυάζουν πολλαπλές εμπειρίες και προσδοκίες με τρόπο που καθίστανται απαραίτητες σε κάθε έκφραση των πλέον κρίσιμων

---

⁴³ George Mosse, *The crisis of German Ideology. Intellectual origins of the Third Reich*, The Univ.Library, Grosset & Dunlap, Νέα Υόρκη 1964, σ.4

⁴⁴ Breuer, σ.106-7.

⁴⁵ Στο ίδιο, σ.107.

⁴⁶ *Εργασία*, 4-6-1932, σ.697.

ζητημάτων σε μια δεδομένη ιστορική συγκυρία⁴⁷. Η συγκεκριμένη έννοια είναι όμως πανταχού παρούσα. Διαχέεται σε περιβάλλοντα λόγου που δεν συγκροτούν κατ'ανάγκη αντιδραστικές ή εξτρεμιστικές ιδεολογικές πλαisiώσεις. Ας θυμηθούμε ότι στα χρόνια του Πρώτου Πολέμου και στο πλαίσιο της αντιπαράθεσης του Εθνικού Διχασμού, οι βενιζελικοί επιχειρήσαν να νομιμοποιήσουν την πολιτική της εξόδου που στηρίχθηκε στα μικρασιατικά ανταλλάγματα (αρχές 1915) στην ιδέα της πραγματοποίησης των «πεπρωμένων της Φυλής». Στον πανηγυρικό λόγο του στις 25 Μαρτίου 1918, ο Ε.Ρέπουλης έλεγε ότι σε όλη την φυλή ανήκε και σε όλη θα αναγνωριζόταν από την παγκόσμια ιστορία η τιμή της πολιτικής του Ε.Βενιζέλου, μιας και «της φυλής η ζωτικότητα και της φυλής η αντίληψις εκδηλούνται εις το πρόσωπον αυτού» (Εμπρός, 26-3-1918).

Η έννοια της φυλής χρησιμοποιείται επίσης καθ'όλον τον μεσοπόλεμο σηματοδοτώντας τον μυστικισμό του πεπρωμένου και της ψυχής των Ελλήνων. Η ρομαντική αυτή διάσταση της έννοιας σχετίζεται και με το χώρο και την γεωπολιτική· «Η αγωνία του Νέου Ελληνισμού για την ελληνική Γη είναι συνυφασμένη με το δράμα, που δημιουργεί η θέση της ανάμεσα σε δύο αντιμαχόμενους πνευματικούς πόλους μεταξύ Ανατολής και Δύσης», έγραφε ο Πάνος Παμπούκης⁴⁸. Η ψυχή της φυλής μεγαλούργησε, όπως είδαμε παραπάνω, η φυλή σκλαβώθηκε και η φυλή επαναστάτησε⁴⁹. Υπήρξε ως εκ τούτου όρος περιεκτικότερος του έθνους, εφόσον συμπύκνωνε τη διάσταση του ενιαίου και μοναδικού –στην οποία έγινε ήδη αναφορά – με το οικουμενικό· και τούτο μέσα από τον τρόπο με τον οποίο η ευρωπαϊκή λογισύνη κατανόησε την Ελλάδα ως ενότητα αλλά και δια μέσου του επίσημου εθνικού αφηγήματος. Οι φυλετικές συμπαραδηλώσεις της έννοιας διαχέονται μέσω της δημόσιας συζήτησης περί της ελληνικής καταγωγής. Η συνάντηση της φυλής με τον ελληνισμό στον 19ο αι. είχε ως αποτέλεσμα να γίνουν συνώνυμες ή εναλλάξιμες οι έννοιες έθνος και φυλή. Από τον 15ο έως τον 18ο αι. η φυλή εξέφρασε τον οικουμενικό χαρακτήρα μιας μεγάλης θρησκευτικής κοινότητας που περιέκλειε όλους τους Ορθόδοξους Χριστιανούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Όσο οι εθνικισμοί κέρδιζαν έδαφος, τόσο η σημαντική του όρου εμπλουτίστηκε με το εθνικό στοιχείο⁵⁰.

Ο συγκεκριμένος λόγος περί φυλής είναι όμως ένας τόπος που υποχωρεί σε μεγάλο βαθμό γύρω στη δεκαετία του τριάντα, ενώπιον της δυναμικής ενός άλλου λόγου· ενός λόγου μοντέρνου, επιστημονικού ή ψευδο-επιστημονικού, ο

---

⁴⁷ Melvin Richter, "More than a Two-way Traffic: Analyzing, Translating, and Comparing Political Concepts from other cultures", *Contributions to the history of concepts*, αρ.1, τ.1, Μάρτιος 2005, σ.7-20.

⁴⁸ *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, τ.19, τχ.19, 1939, σ.2-23.

⁴⁹ Παναγή Δημητράτου, *Παιδικά Αναγνώσματα για την Στ' Τάξη του Δημ.Σχ.*, 1932, σ.207 και Α.Κουρτίδη-Γ.Κονιδάρη, *Βασανισμένα και δοξασμένα χρόνια*, Αναγν.Στ'Δημ., 1927.

⁵⁰ Sevasti Trubeta, *Physical Anthropology, Race and Eugenics in Greece (1880s-1970s)*, Balkan Studies Library, τόμ.11, Brill, Leiden-Boston 2013, σ.15, 147-157.

οποίος ταξινομεί με βάση την έννοια της κανονικότητας⁵¹, διαιρεί, προβαίνοντας σε εξαιρέσεις από την ανθρώπινη οικουμενικότητα. Ο λόγος περί ράτσας γνωρίζει την ανάπτυξή του σε μια συγκυρία κατά την οποία η υγιεινή εξελίσσεται σε σημαντικό ιατρικό κλάδο και σε μέσο κοινωνικής παρέμβασης. Από την άλλη πλευρά ο παραδοσιακός λόγος περί φυλής επανευρίσκει την επικαιρότητά του όταν η σχολική και δημόσια υγιεινή συναρθρώνεται με την *εθνική αναγκαιότητα*. Η φυλή ως ράτσα εκφράζει την κίνηση και τον δυναμισμό της ανθρώπινης παρέμβασης για την βελτίωση της ανθρώπινης κατάστασης και εκφέρεται από συντηρητικούς και φιλελεύθερους. Συνδέεται με το όραμα, ένα ιδεολογικό όραμα, και τη χρήση βίας για την υλοποίησή του.

Στην κορυφή της ιεραρχίας τοποθετούνται έτσι «αι βιολογικά αξία»: τα παιδιά που μεγαλώνουν σε ένα περιβάλλον οικογενειακό ανώτερο πολιτισμικά και στον πάτο της, ο φυματιών, ο αλκοολικός, ο παράφρων, ο συφιλικός⁵². Οι άνθρωποι που ανήκουν σε αυτές τις κατηγορίες θέτουν σε κίνδυνο την κοινωνία όταν «εξαπολύουν απογόνους εις βάρος της»⁵³. Αποτελούν τέλος για ορισμένους το όνειδος της φυλής, ένα κίνδυνο εκφυλισμού, όπως χαρακτηρίζονται τα «καθυστερημένα και ανώμαλα παιδιά»⁵⁴. Η μεγαλύτερη «επιρρέπεια στον εκφυλισμό» αποδιδόταν στα ασθενέστερα κοινωνικά στρώματα, ενώ η φτώχεια αντιμετωπίστηκε από τους ευγονιστές με όρους κοινωνικής παθολογίας⁵⁵.

Η φυσικοποίηση του σχεδιασμού του κόσμου, η παρέμβαση του κράτους στην κοινωνία ως βιοεξουσία επιφορτισμένη να εξαλείψει τον φυλετικό

---

⁵¹ Για την κατασκευή της έννοιας της κανονικότητας βλ. Βασιλική Θεοδώρου, Δέσποινα Καρακατσάνη, «Υγιεινής Παραγγέλματα». *Ιατρική επίβλεψη και κοινωνική πρόνοια για το παιδί τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα*, Εκδ.Διόνικος, Αθήνα 2010, σ.21 323-342.

⁵² Βλ.σχετικά Απ. Δοξιάδη, «Βιολογική πολιτική με βάση την αύξηση του πληθυσμού της χώρας», *Ελληνικά Γράμματα*, 19-7-1928, σ.95-99, την αρθρογραφία του στο *Ελεύθερον Βήμα* του Ιανουαρίου 1931 και ειδ. «Η εξασθένησις του ανθρωπίνου γένους», 18-1-1931 και απάντηση του Δημ.Σαράτση στο φύλλο της 3ης Φεβρ.1931. Για την αντιπαραθέση Δοξιάδη-Σαράτση βλ. Σεβαστή Τρουμπέτα, «Ευγονικές απαντήσεις στην πρόκληση του εκσυγχρονισμού της ελληνικής κοινωνίας (1900-1940)», στο Γ.Κυριόπουλος (επιμ.), *Δημόσια υγεία και κοινωνική πολιτική: ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας και Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ελευθέριος Κ.Βενιζέλος, Εκδ.Παπαζήση, Αθήνα 2008, σ.335-355 και ειδ.339. Βλ. επίσης Trubeta, σ.217-222. Για τους Έλληνες ευγονιστές υποστηρικτές της άποψης για την αρχαία ελληνική προέλευση της ευγονικής βλ. Trubeta, σ.205-6.

⁵³ Βλ. σχετικά Θ.Βλησίδου, *Βιολογία και κληρονομικότης*, Αθήνα 1928.

⁵⁴ *Πνευματική Ζωή*, 1-10-1936, σ.16.

⁵⁵ Τρουμπέτα, σ.339, Trubeta, σ.225.

κίνδυνο, ο φυλετικός πόλεμος⁵⁶ ως κανονικότητα, είναι έννοιες που γίνονται κατανοητές μέσα από τη μελέτη των διαδρομών των περί φυλής λόγων και των τρόπων συγκρότησης της επινοημένης σφαίρας ετερότητας. Οι περιοδολογήσεις του σύνθετου αυτού φαινομένου είναι μέρος της ιστοριογραφικής εξήγησης, η οποία όμως κάθε άλλο παρά επιβεβαιώνεται από προσεγγίσεις που αναδεικνύουν νησίδες ανα-χρονισμού. Ο Yosef H. Yerushalmi εξετάζει την περίπτωση των Εβραίων *conversos* (χριστιανοποιημένων) στην Ισπανία και στην Πορτογαλία του 15ου αι. υπό το πρίσμα του κοινωνικού μίσους. Μέσα από την μελέτη του μεσαιωνικού αντισημιτισμού αποκαλύπτει την δύναμη της καθαρότητας του αίματος έναντι εκείνης της πίστης, διαρρηγνύοντας έτσι τα όρια της διάκρισης μεταξύ θρησκευτικού και μοντέρνου αντισημιτισμού⁵⁷.

Δέσποινα Ι. Παπαδημητρίου,

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο

---

⁵⁶ Για την έννοια βλ. Johann Chapoutot, *La loi du sang. Penser et agir en nazi*, Ed.Gallimard, Παρίσι 2014, σ.30.

⁵⁷ Βλ.σχετικά Yosef Hayim Yerushalmi, «L'antisémitisme racial est-il apparu au XXe siècle? De la *limpieza de sangre* espagnole au nazisme:continuités et ruptures», *Esprit*, Μάιος-Απρίλιος 1993(Μεταμορφώσεις του ρατσισμού και του αντισημιτισμού), σ.5-35. Για την άποψη περί της αναλλοίωτης φύσης του ανθρώπου σε σχέση με την ιστορικοποίηση του Ολοκαυτώματος βλ.Γιώργος Κόκκινος, *Το Ολοκαύτωμα. Η διαχείριση της τραυματικής μνήμης-θύτες και θύματα*, Gutenberg, Αθήνα 2015, σ.210.